

The emergence and development of consumer protection in the financial sector

ZOLTÁN VERES

Financial consumer protection has become a popular topic nowadays, but we can find examples of the arrangement of certain areas which are regulated by it, even before the period of the 2008 recession. More than that, those rules which are qualified for protecting the weaker parties have been basically the same age as the emergence of the society or the law which is regulated to provide its order.

In this paper I present some decrees from different historical ages, then I analyse the relationship of recessions and regulations. During this examination I have come to the conclusion that usually at the time of prosperity deregulation pressure can be found.

The aim is that such a process can not totally sweep the consumer protection institutions away, which have been established by the enlarged regulations following the recession. A minimal level of protection must be supported even if it puts administrative and/or financial obstacles in the way of the unscrupulous growth of the profit oriented financial sector.

Keywords: guild, trade law, recession and regulation, financial services.

JEL codes: B15, B25, G18.

A fogyasztóvédelmi gondolat megjelenése és fejlődése a pénzügyi szektorban

VERES ZOLTÁN¹

A pénzügyi fogyasztóvédelem napjaink népszerű témája, azonban az általa szabályozott egyes tárgykörök rendezésére a 2008-as válság előtti időkből is találunk példát, sőt a gyengébb felet védő szabályok gyakorlatilag a társadalom, illetve az annak rendjét biztosítani hivatott jogrend kialakulásával egyidősek. Írásomban az egyes történelmi korokból keresek példákat ilyen rendelkezésekre, majd cikkem végén a válságok és a szabályozás kapcsolatát vizsgálom. Ennek során arra a következtetésre jutottam, hogy a konjunktúra idején általában deregulációs nyomás tapasztalható. Cél, hogy egy ilyen folyamat ne söpörje el teljesen a válságot követően kibővülő szabályozás által létrehozott fogyasztóvédelmi intézményeket, hiszen az oltalom egy minimális szintje fenntartandó akkor is, ha ez adminisztratív és/vagy pénzügyi akadályokat gördít a profitorientált pénzügyi szektor gátlástalan növekedése elé.

Kulcsszavak: céhek, kereskedelmi jog, válság és szabályozás, pénzügyi szolgáltatások.

JEL kód: B15, B25, G18.

Bevezetés

A fogyasztóvédelem történetét magyar nyelven is sokan feldolgozták. A különböző szerzők által képviselt vélemények skálája meglehetősen széles: vannak, akik a kezdeteket az ókorig vezetik vissza (Jakab 2003), míg a skála másik végpontját alkotó nézetek szerint a fogyasztóvédelem a XX. század vívmánya (Fazekas 2003; Fekete 2011). A fogyasztóvédelem történeti gyökereivel kapcsolatos polémiák kapcsán idekíváncozik Lábady Tamás megkapóan szép gondolata, miszerint „még ha több ezer éves – ótestamentumi (Lev 19,35–36) – ősoket is keres, valójában csak a múlt század 60-as éveiben tűnt fel »szivárványként« az állami politika és a jog horizontján egy újfajta jogintézményi »fenomén«: az ún. fogyasztóvédelem” (Hámori 2015. 6). Ezt a fogyasztóvédelem kezdeteit illetően tapasztalható nagy szóródást kétségtelenül befolyásolja az a körülmény, hogy mit értünk egyáltalán fogyasztóvédelem alatt, viszont a fogalom részletesebb vizsgálatával jelen cikk nem foglalkozik.

Míg a fogyasztóvédelem történetének meglehetősen szerteágazó magyar nyelvű irodalma van, addig mindez nem mondható el a pénzügyi fogyasztóvéde-

¹ Megyei jegyző, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzati Hivatal; megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Pénzügyi Jogi Tanszék, e-mail: dr.veres.zoltan@gmail.com.

lemnek nevezett területről, mely csupán az utóbbi fél évtizedben került igazán a közérdeklődés középpontjába Magyarországon.

Az emberi, társadalmi viszonyok szabályozását megvalósítani igyekvő jog egyre terebélyesebbé és bonyolultabbá válásával a pénzügyi fogyasztóvédelem is mind komplexebbé válik, mely megkívánja a vonatkozó szabályanyag áttekinthető, logikus rendszerbe foglalását. A történeti előzmények és a fejlődés irányainak ismerete hozzásegíthet e rendszer alapvonalainak biztosabb kézzel történő megrajzolásához. E célkitűzést szem előtt tartva nem egy részletekbe menő jogtörténeti kutatás eredményeinek bemutatására vállalkozom, hanem néhány mozaik összerendezésével a pénzügyi fogyasztóvédelem kialakulásának fontosabb mozzanatait kívánom bemutatni, elsősorban a magyar és kisebb részben az európai területekre koncentrálva.

Mérő Katalin arra mutat rá, hogy a pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődésére, alakulására a ciklikusan visszatérő válságok erőteljes hatással vannak: „a pénzügyi szabályozás fejlődéstörténetét a pénzügyi válságok írják” (Mérő 2012. 162). Amennyiben ez a megállapítás helytálló (a bemutatásra kerülő néhány példa ezt látszik igazolni), úgy a reguláció történetét vizsgáló kutatás számára a nagyobb válságok hasznos eligazodási pontot jelenthetnek. Vizsgálódásaim során ezért célkitűzésem volt általában a válságok és a szabályozás változása közötti esetleges összefüggés(ek) kimutatása is.

Alkalmazott kutatási módszerek

A történeti előzmények bemutatása során alkalmazott módszerem kettős: a fellelt szakirodalmi források feldolgozása mellett – különösen azoknál a korszakoknál, témáknál, amelyek esetében csak szórványosan állt rendelkezésre szekunder forrás – a jogforrások elemzésére is hangsúlyt fektetek, megpróbálva azokból levezetni a pénzügyi fogyasztóvédelmi jogintézmények gyökereit, előzményeit.

A vizsgált terület szilárd alapjainak hiányából számos bizonytalanság fakad. Noha a *pénzügyi fogyasztóvédelem főbb szabályozási tárgykörei* viszonylag jól körülhatárolhatók (tájékoztatás, reklám; ügyfélkezelés; pénzügyi ügyletekre vonatkozó szerződések szabályai; jogérvényesítési lehetőségek, felügyelet) (Veres 2013), alapvető kérdés, hogy milyen szerepet tulajdonítsunk az *intézményesültségnek*. A szakirodalomban ismertek olyan nézetek, miszerint a finanszírozási ügyletek megjelenésének alapfeltétele a pénzélet bizonyos szinten való működése (Vértessy 2008). A pénzügyi fogyasztóvédelmi problémák megjelenése szempont-

jából felmerül viszont a kérdés: feltétlenül szükséges-e, hogy a pénzügyi ügyletek egyik oldalán egy professzionális, intézményesült szereplő álljon szemben egy szokásos üzleti, tevékenységi körén kívül eljáró személlyel (mai értelemben vett fogyasztóval), vagy például egy magánszemély pénzváltó vagy uzsorás és ügyfele közötti viszonyokat szabályozó rendelkezéseket is a vizsgálat körébe vonhatunk?

Részben a szilárd dogmatika hiányával is magyarázható, hogy a pénzügyi fogyasztóvédelem történetének áttekintése során gyakran általános fogyasztóvédelmi szabályoknak tekinthető részeket is érintek, érzékeltetve a fogyasztóvédelem fejlődésének fontosabb tendenciáit. Mindazonáltal ezek közül is elsődlegesen olyan szabályok kiemelésére törekedtem, melyeknek elvileg pénzügyi fogyasztóvédelmi szempontból is lehet relevanciája, így különösen az alábbi témák kerülnek bemutatásra:

– *hibás teljesítés és következményei*, mint a legkorábbi fogyasztóvédelmi jellegű intézmények egyike (már Hammurabi is szabályozta a hibás teljesítés következményeit, a talio elv alapján meglehetősen szigorúan, Kr. e. 1800 körül) (Kmoskó 1911);

– *minőségvédelem és minőség-ellenőrzés*: a biztonságos termék követelménye a pénzügyi termékekre is alkalmazható, például a devizahitelek kapcsán szokatlan hibás termékről beszélni;

– *szerveződésekre vonatkozó általános szabályok, különösen az általános szerződési feltételek (ÁSZF)* kérdése, tekintettel arra, hogy ezek gyakran kerülnek alkalmazásra a pénzügyi szektor és az ügyfelek közötti szerződésekben.

Az általános fogyasztóvédelemben is kiemelkedő szerepet játszanak az alábbi kérdések, melyek a pénzügyi fogyasztóvédelem klasszikus szabályozási tárgykörébe is illeszkednek:

– *tájékoztatásra és reklámra vonatkozó szabályok*, illetve ehhez kapcsolódóan a *fogyasztók megtévesztése*, hiszen a pénzügyi szolgáltatók által adott tájékoztatás és az általuk folytatott reklám- és marketingtevékenység sok esetben vet fel problémákat;

– *jogérvényesítési lehetőségek/felügyelet*: speciális pénzügyi fogyasztóvédelmi jogintézmények hiányában a pénzügyi szolgáltatók ügyfeleinek a hagyományos jogorvoslati fórumokon kell(ett) igényeiket érvényesíteniük.

Azok az ügyletek, jogintézmények, melyekre a mai pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozás vonatkozik, sok esetben a kereskedelmi jogban nyertek szabályozást, ezért nem mellőzhető időnként a kereskedelmi jog (mint az általános

magánjog mellett kifejlődő *ius speciale*) történetének felvillantása sem. A kereskedelmi jog kapcsán jegyzi meg Kuncz Ödön, hogy kialakulása „védekezés a meg nem értéssel szemben” (Kuncz 1938. 1), ugyanis a középkorban érvényesülő késő római és egyházi magánjog kereskedelemellenes volt (kamattilalom, uzsoratan, felén túli sérelem, jogcím kifejezett megjelölésének követelménye, vételár-maximalizálás, le nem olvasott pénz kifogása stb.). Ezzel szemben a középkori iparosok és kereskedők „kiküzdötték” városaik autonómiáját és céhekbe tömörültek (Kuncz 1938). A fentiek mellett összefüggés mutatható ki a banktörténet és a kereskedelem, a csere és a pénz története között is, hiszen a kereskedelem vezetett a pénz mint általános csereeszköz és ezzel összefüggésben a hitellelet kifejlődéséhez (Tóth 2000).

A fogyasztóvédelmi gondolat kialakulása és a kezdetek

A fogyasztói érdekvédelem gazdasági és társadalmi gyökerei az ókori társadalmakig vezetnek. „A termelés és a fölöslegek cseréje hozta létre azt a társadalmi intézményrendszert, amelyben a fogyasztás elszakad a termeléstől, a fölöslegek kényszer- vagy önkéntes cserére kerülnek. Az ember alkotta társadalmakban a piac nélküli cserét felváltja a piaci csere, amely gyakran érdekeket sért illetőleg szolgál, s kikényszeríti a korszerű védekező és támogató intézmények létrejöttét a piacon kiszolgáltatottá váló fogyasztó érdekében” (Hoffmann 2009. 680).

A piaci csere mellett ugyanakkor nagy szerepe volt a központi (törzsi, állami) redisztribúciónak is. A központi újraelosztás szerepe kezdetben egyfajta biztonsági tartalék megteremtése volt, így e raktárak biztosították az ellátást szűk esztendőkből vagy természeti csapások esetén. A későbbiekben az államszervezet kiépülésével e központi újraelosztási rendszer biztosította a katonaság, írnokok, udvari személyzet, reprezentáció forrását is, majd a nagy léptékű beruházások költségeit is ebből finanszírozták (csatornák, templomok, vízvezetékek, utak építése). Ezek mellett a javak elosztásába a központ olyankor is fokozatosan beavatkozott, ha a társadalmi feszültségek megnövekedtek. Így a történelem számos adósságelengedésről, rabszolga-felszabadításról, földosztásról, kamattilalomról vagy maximumról tesz említést. Az állam fokozatosan szabályozási körébe vonta a magánügyleteket is. A továbbiakban az ókori példák közül csak a kiforrott jogrendszerrel rendelkező rómaiak által alkotott egyes fogyasztóvédelmi jellegű intézményeket vizsgálom.

Piacfelügyelet és egyes fogyasztóvédelmi intézmények előképei az ókori Rómában

Földi (1997) szerint nem lehet kimutatni a kereskedelmi jog létét az ókori Rómában, csupán egy szubjektív alapú, rétegspecifikus magánjogi normaegyüttes létezését állítja, mely sok tekintetben hasonlít a modern kereskedelmi joghoz, ezért szisztematikus fogyasztóvédelemről sem beszélhetünk. Mégis „már az ókori Rómában fellelhetők azon jogalkotói törekvések, melyek a kereskedelmi kapcsolatokban a gazdasági pozícióját tekintve gyakran »gyengébb« felet, a vevőt kívánták megvédeni a hivatásos kereskedőkkel szemben” (Nagy 2014. 12).

Piacok felügyelete

Az ókori római városokban működő piacokon a kereskedők csak ellenőrök felügyelete mellett árusíthattak. A piacokon megjelentek az első „hangos reklámok”, a kikiáltók személyében, akiket az eladók azért alkalmaztak, hogy kínálatukra felhívják a vevők figyelmét. A kereskedőkben azonban nem bíztak, ezért a vevőknek az ellenőrök jelenléte adott védelmet (Hoffmann 2009). Ami a fogyasztóvédelmi jogintézményeket illeti, az ezek között fontos szerepet játszó „*kellékszavatosság jogintézménye*” fejlődését a Római Birodalomban kezdte meg, majd foglalta el méltó helyét a kontinentális jogrendszerben, és így szolgált alapjául több, a fogyasztó védelmét célzó rendelkezésnek is” (Kis 2014. 249).

Fogyasztóvédelmi intézmények a mindennapi ügyleteknél

Mint a mindennapok egyik leggyakoribb ügylete, a római jogi ingó adásvétel alkalmas arra, hogy a rá vonatkozó fogyasztóvédelmi jellegű szabályozás áttekintésével képet kapjunk a korabeli „fogyasztóvédelmi jogintézmények” helyzetéről. Az ingó adásvételre vonatkozó rendelkezések főbb elvei az alábbiakban foglalhatók össze (Nagy 2014. 53–54):

1. *Cave atemptor* elve, azaz készvétel esetén a vevő körülmekintő eljárásának követelménye, illetve ezzel összefüggésben a látható és rejtett hibák jelentősége;
 2. Az áru tulajdonságait illetően önként vállalt eladói ígéret (*dicta et promissa* esete, a *jóállás előképe*: kifejezetten tagadott negatív tulajdonság megléte, kifejezetten említett pozitív tulajdonság hiánya);
 3. A hibás teljesítésért fennálló objektív eladói helytállás;
 4. Az objektív kellékszavatossági és a hibás teljesítés miatti szubjektív kártérítési igények párhuzamossága;
 5. Vevő választási joga az igényérvényesítési lehetőségek (*actio redhibitoria* – elállás, illetve *actio quantiminoris* – vételárcsökkenés) között.
-

Pénzforgalomra vonatkozó főbb szabályok az ókori Rómában

A pénzforgalmi intézmények közül az ún. *tengeri kölcsön* (*pecunia traiectica, nauticum*) bírt meghatározó jelentőséggel, Purpura (1987) az ókori tengeri kereskedelem legfontosabb jogintézményének nevezi.

Témánk szempontjából a *kamatszabályozás* érdemel kiemelés. Rómában a kamatláb maximálva volt: a köztársasági kor végétől Iustinianusig évi 12%-ban. Ez alól épp a tengeri kölcsön képezett kivételt, ahol a felek tetszőleges kamatban állapodhattak meg, mígnem Iustinianus a tetszőleges mértékű kamat kikötésének lehetőségét a tengeri kölcsönnél is megszüntette, 12%-ban maximálva azt (Földi 1997). További szabály Iustinianusnál, hogy a kamat összege nem haladhatta meg a kölcsönzött összeget (Szuromi 2013).

Kiemelést érdemel még a *laesio enormis* intézménye. A felén túli sérelem, mint megtámadhatósági ok, Diocletianus és Maximian császárok idején vált a római jog részévé, amikor a fejlett árutermelő gazdálkodás már hanyatlásnak indult. Az intézmény fogyasztóvédelmi célzatát – közvetetten – Lajer Zsolt (1999) is elismeri, azonban álláspontja szerint az intézménynek piacgazdasági viszonyok között nincs helye. Az intézmény a magyar jogtörténet különböző korszakaiban eltérő megítélés alá esett, ezért a későbbi korok bemutatásánál még szóba kerül.

A *cave atemptor* princípium a hitelezés területére „vigyázzon az adós” elvként fordítható le: a szigorú, ugyanakkor formális ősi végrehajtási szabályok az adós fizikai bántalmazását (*legis actio per manus iniectioem*), illetve vagyonának önhatalmú elvételét (*legis actio per pignoris capionem*) is lehetővé tették (Tóth 2000).

Középkori minőségvédelem és a pénzélet főbb intézményei

Minőség- és/vagy piacvédelem a céhek keretei között

Általánosnak tekinthető nézet szerint a középkori fogyasztói érdekvédelem meghatározó intézményei a céhek voltak, amelyek szigorú szabályokkal védték minőségre épülő piacaikat, vevőiket, ügyfeleiket. A céhek ugyanis nem engedték be vagy kizárták a szigorú követelmények teljesítésére képtelen (potenciális) tagjaikat. A céhek valósították meg elsőként a vevők érdekeit szolgáló, életen át tartó tanulás eszméjét (Hoffmann 2004).

Kuncz Ödön a céhek szerepe kapcsán hangsúlyozza, hogy a városi státútumok és a céhek bíróságai (*consules mercatorum*) teremtették meg a kereskedelmi jog szellemét és legfőbb intézményeit (kereskedelmi társaság, bizomány, váltó-,

hitel- és fizetési ügyletek, biztosítás stb.), melyek aztán szárnyat adtak a gazdasági élet szabad kibontakozásának. Emellett a céhek építették ki az iparrendészetet és torolták meg a tisztességtelen versenyt (Kuncz 1938).

Az általam tanulmányozott céhszabályzatok alapján azonban a céhek szerepét a fent leírtakhoz képest szükségesnek tartom árnyalni. A céhszabályzatok, ha egyáltalán valóban tartalmazznak minőségi követelményeket, azok a rendelkezések egészéhez képest minimális terjedelműek. Így például a brassói íjgyártók 1505-ben kelt szabályzatának 15 pontjából kettő tartalmaz minőségvédelmi rendelkezéseket, az erdélyi lentakácsok és kéktakácsok 1564-es regulájának 15 pontjából egy.

Ezek alapján a céheket nézetem szerint elsődlegesen nem annyira a fogyasztói érdekek védelme, mint inkább a céhtagok (de azok közül is inkább a rangidős mesterek) pozícióinak megőrzése, a céhen kívüliek piacra jutásának megnehezítése motiválta. Ezt a megközelítést támasztja alá Révai Nagy Lexikona is, amely elismeri a céhek jelentőségét a középkori ipar fejlődése szempontjából, azonban rámutat, hogy „a céhek zárt testületi rendszerét és hatalmát (...) sok helyütt jogtalan előnyök szerzésére használták fel, majd a (...) belépési kényszert és a tilalmi jogot önző célokra használták fel s a mesterek, legények és inasok képeztetését elhanyagolták”. Dóka Klára (1979) a céhes ipar jellemzőit az alábbiak szerint határozza meg: rugalmasság hiánya, elzárkózás az újítások elől, lassú alkalmazkodás a piaci viszonyokhoz.

Pénzügyekre vonatkozó szabályok

Ami a kifejezetten pénzügyi természetű rendelkezéseket illeti, e körben a keresztény tanítás hatása alatt álló középkori szabályozás egyik kulcskérdése az *uzsora* és a *kamat* problematikája. A középkorra jellemző felfogást szemléletesen érzékelteti Tóth Lajos, amikor úgy fogalmaz, hogy nem azt ítélik el, aki kölcsönt vesz fel, nem is azt, aki nem fizeti vissza, hanem „aki a kölcsönadott pénzéért vállalja a nemfizetés kockázatát és cserébe kamatot kér” (Tóth 2000. 26).

Az uzsorára vonatkozó magyar törvényhozás egyik korai példája az 1492. évi LXXV. törvénycikk a *Miképpen kell a zálogos fekvő jószágokat mások kezéből visszaszerezni? és az uzsorások büntetése*. E törvénycikk úgy tűnik, speciális értelemben használja az uzsorás kifejezést: azokat a zálogbirtokosokat érti alatta, akik a zálogtárgy kiváltását akadályozzák. A törvény szigorúan bünteti az ilyen uzsorásokat: a zálogtárgyat fizetés nélkül vissza kell adniuk, emellett „az uzsorást az ellenfél részére akkora pénzösszegben kell kötelezni és elmarasztalni, amekkoráért azok a jószágok neki le voltak kötve”.

A korszak magyar pénzületéről összefoglaló jelleggel megállapítható, hogy a kölcsönügyletek csak a XIV. századtól kezdtek gyakoribbá válni, ekkor is főként az uralkodók vették azokat igénybe. A gyakori pénzrontás, a monetáris politika hiánya ugyanis nem kedvezett a pénzügyek fejlődésének. Jelentősebb változás a XV. században figyelhető meg, a széles körű kapcsolatrendszerrel (Fuggerek, Mediciek) rendelkező Thurzó család fokozottabb megjelenésével Magyarországon is elterjedtek a virágzó olasz bankélet egyes intézményei (betét, kamatos kölcsön, váltó) (Vértesy 2008).

Fogyasztóvédelem az újkorban

Maga az újkor mint történelmi korszak lehatárolása nem egységes, e pont alatt a XVIII. századtól a XX. század első harmadáig terjedő időszakot tekintem át.

Nemzetközi kitekintés

A fogyasztói érdekvédelem korai, állami intézkedéseire a XIX. században Nagy-Britanniában találhatunk példákat. A *súly- és mértékügyi törvények* szerint 1822-től a kenyeret, 1889-től kezdve pedig a szénét súlyra kellett árusítani. A *védjegytörvény* először 1862-ben lépett életbe, majd a szabályozás 1887-ben megújult, melyet a XX. században háromszor is tovább szigorítottak. „Az mondhatjuk tehát, hogy a brit fogyasztók a napi szükségleteket kielégítő termékek piacain a középkor után újabb védelmet kaptak, és a tömegtermelés kezdetén már megerősített jogokkal élhettek” (Hoffmann 2009. 682).

A fogyasztói érdekvédelem fejlődésében fontos szerepet játszott a minőségellenőrzés megjelenése. Frederick Winslow Taylor amerikai mérnök 1903-ban valósította meg a *minőségellenőrzés* első szervezetét, s ennek feladatát a következőkben határozta meg: „az első munkadarab ellenőrzése és a minőségért viselt felelősség megkövetelése” (Hoffmann 2009. 682).

Az 1883-ban létrejött Párizsi Uniók Egyezmény jelentős lépés volt a védjegyek szabályozásának területén. Fogyasztóvédelmi szempontból a védjegy jelentőségét az adja, hogy a fogyasztó számára minőséget, márkát jelent, a birtokosát pedig hatékony versenyzőként képviseli a piacon. Ebben az értelemben ezek a piaci eszközök fogyasztói információs funkciót is betöltenek, tehát megbízható, állandó minőségükkel fogyasztói érdekeket szolgálnak.

A fogyasztók érdekeit szolgáló jogalkotás fontosabb eredményei közül az alábbiakat emelem ki:

- az Egyesült Államokban 1872-ben kiadott, a *postai csalások megelőzését*

szolgáló törvény, valamint az azt 1899-ben követő fogyasztóvédelmi civil kezdeményezések;

– a brit fogyasztók érdekeit az 1893-ban kelt *kereskedelmi törvény* is szolgálta, intézkedve a vevők és eladók jogairól, kötelezettségeiről;

– Franciaországban 1905-ben és 1908-ban a kereskedelmi csalások büntetését elrendelő törvény jelent meg;

– 1914-ben az Egyesült Államokban elfogadták a kereskedelmi törvényt, és megalakult a Kereskedelmi Bizottság, amely felelősségre vonhatja a tisztességtelen versenyeszközöket alkalmazó cégeket (Hoffmann 2009. 683).

Ami a pénzügyi vonatkozásokat illeti, a XVIII–XIX. századi kodifikációk már számos ilyen tárgyú rendelkezést tartalmaztak. Így a *Code de commerce* (1807) szabályozta a *kereskedelmi ügylet* fogalmát, melybe egyes, mai szóhasználatnál élve pénzügyi szolgáltatásokat is beleértett (pl. pénzváltás, bank- és alkuszi ügyletek, nyilvános bankok összes ügylete). A kereskedő mint professzionális szereplő a mai fogyasztó fogalom ellentétéként jelenik meg pl. a porosz *Allgemeines Landrecht*-ben: kereskedő az, aki árukkal és váltókkal való kereskedést mint *főfoglalkozást* folytat (Horváth 2006. 358–362).

Mozaikok az újkori fogyasztóvédelem magyarországi történetéből

A magyar törvényhozás a XVIII. századtól kezdődően foglalkozott részletesebben kereskedelmi ügyletek szabályozásával; az első ilyen vonatkozású törvénynek Kuncz (1938) az 1723. évi LIII. törvénycikket tekinti *a könyvkivonati per rendjéről s miként kelljen az eddigelé keletkezett adósságok iránt a kereskedőknek eljárni*.

Kuncz (1938) rendkívül alapos áttekintését adja a kereskedelmi tárgyú törvényeknek. Ebből a gyűjteményből az 1. táblázatban a pénzügyi fogyasztóvédelem szempontjából relevanciával bíró jogszabályokat emeltem ki, röviden összefoglalva az adott jogforrás jelentősebb rendelkezéseit.

Nemcsak a Kuncz-féle gyűjtés, hanem egyéb jogszabályok is tartalmaznak releváns rendelkezéseket. Így pl. a meglehetősen rövid, egyetlen mondatból álló 1723. évi CXX. törvénycikk az uzsorások megfenyítéséről, mely kamatmaximumot is rögzít: „Igazságos, hogy az uzsorásokat (a kereset a királyi fiscust illetően s számára maradván) ne csak az egész kamatnak, hanem a tőkének elvesztésével is büntessék s a mit a *törvényes hat százalékos kamaton felül* adósaiktól kicsikartak, azt a károsultaknak ugyanazon ítélet alapján térítsék vissza.”

1. táblázat. Fogyasztóvédelmi relevanciával rendelkező kereskedelmi jogi törvények

Jogforrás	Fogyasztóvédelmi szempontból releváns rendelkezések
1884. évi XVII. tc. Ipartörvény	58. §-a rendelkezett a <i>reklámokról és az ún. reklámszedelgésről</i> , valamint a tömeges vételre ingerlő eladási módok (végeladás, árverés, kiárúsítás stb.) tisztességtelen felhasználását tiltotta. A második világháború előtti magyar jogban a korabeli reklámjogi rendelkezések a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvénycikkben kaptak helyet, amely ezt a joganyagot a versenytársak egymás közötti viszonyainak speciális, belső „szakmai” jogaként fogta fel.
1898. évi XXIII. tc. a gazdasági és ipari hitel-szövetkezetekről	A tag a szövetkezet kötelezettségeiért üzletrésze névértékének ötszörös összegéig felelős; az alapszabályokban azonban az üzletrészes névértékének tízszeres összegéig terjedhető felelősség is megállapítható (15. §). A kormány felügyelete alatt álló országos központi hitelszövetkezet felállítása, amely jogosult a kötelékébe tartozó szövetkezeteket ellenőrizni (67. §).
1920. évi XXXVII. törvénycikk a Pénzügyi Központtól	A Központ szövetkezeti formában működő felügyeleti szerv: – ellenőrzési jogkörökkel (1. §, 10. §); – engedélyezési jogkörökkel (pl. 16. §: pénzügyi fiók nyitása, székhely áthelyezése, alaptőke emelése); – pénzügyi elleni csőd- és felszámolási eljárásokban való közreműködési feladatokkal (1. §). A tc. a Központ Alapszabályát is tartalmazza. Az Alapszabály 1. sz. melléklete („Felülvizsgálati utasítás” cím alatt) tartalmazza a fontosabb ellenőrzési szempontokat, ezek között az ügyfelek védelme közvetlenül nem jelenik meg, de pl. a pénzügyi elleni megfelelő tőkehelyzetének biztosítása érinti az ügyfelek érdekeit. E szempontok: I. A könyvek felülvizsgálata; II. A belső ügykezelés felülvizsgálata; III. Az üzletvezetés felülvizsgálata; IV. A mérleg, az eredményszámla és a leltár felülvizsgálata.

<p>1923. évi V. tc. a tisztességtelen versenyről</p>	<p>– A tc. a <i>hitelezést is az áru/szolgáltatás fogalmi körébe vonja</i> (ld. 30. §) – Meghatározza az üzleti tisztességet sértő főbb cselekményeket (5 tényállást nevesít, ld. II. fejezet, 2–15. §). Ezek esetén a sérelmet szenvedett fél a cselekmény abbahagyását, szándékosság esetén kártérítést követelhet (1. §). – A tc. III. fejezete a büntetni rendelt cselekményeket határozza meg vétségek (6 tényállás) és kihágások (4 tényállás) formájában. – Előremutató az alternatív vitarendezés megjelenése: a kereskedelmi és iparkamarák által létesített választott bíróságok döntenek a tisztességtelen verseny kérdésében felmerült vitákról, ha a felperes nem követel kártérítést és ennél fogva a kereset csupán abbahagyásra irányul. „A felperes az ilyen ügyben keresetét <i>szabad választása szerint</i> akár az illetékes törvényszékhez (...), akár e választott bírósághoz adhatja be. A választott bíróság ítélete ellen közléstől számított három nap alatt felfolyamodásnak van helye ahhoz a kir. ítélőtáblához, amelynek területén a kereskedelmi és iparkamara székhelye van” (44. §).</p>
<p>1923. évi VIII. tc. a biztosító magán- vállalatok állami felügyeletéről és egyres közhiteli kér- dések rendelkezéséről</p>	<p>– A felügyeletet a pénzügyminiszter szervezi és gyakorolja (1. §). – A felügyelő hatóság engedélye szükséges többek között biztosító magánvállalat cégjegyzékbe történő bejegyzéséhez, tevékenység kiterjesztéséhez (5. §).</p>
<p>1931. évi XX. tc. a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról</p>	<p>A 6. § intézkedési jogot ad a közgazdasági miniszternek, ha a tc. hatálya alá eső megállapodás vagy határozat, vagy alkalmazásának módja, vagy bármely olyan tevékenység vagy magatartás, amely – írásba foglalt megállapodás vagy határozat nélkül – versenykorlátozó célt szolgál és a közgazdaság vagy a közjó érdekét veszélyezteti. Így különösen ha az az áru termelését, forgalmát vagy az áralakulást a <i>fogyasztóközönségnek</i> vagy a termelőknek, vagy a szakmabeli vagy más vállalkozóknak <i>hátrányára</i> a gazdasági helyzet által meg nem okolt módon szabályozza.</p>

Jogforrás	Fogyasztóvédelmi szempontból releváns rendelkezések
1932. évi VI. tc. az uszoráról	<p>Kiemelendő, hogy a tc. nem csak az ún. uszorás szerződésekhez fűz magánjogi (2–4. §) és büntetőjogi (5–6. §) jogkövetkezményeket, hanem semmissé nyilvánítja a kizsákmányoló ügyleteket is. Megállapítja továbbá a hitelezési ügylet biztosításának tiltott módjait is (7–8. §).</p> <p>13. §: Ha az uszora vétségét <i>pénzintézet üzletkörében követték el</i>, vagy ha pénzintézettel szemben hozzák fel azt a kifogást, hogy a követelés uszorás szerződésből ered, határozathozatal előtt <i>a Pénzintézeti Központot véleményadásra kell felhívni</i>.</p> <p>Figyelemre méltó, hogy megjelenik a professzionális szereplők kiválasztása az egyéb jogalanyoktól:</p> <p>11. §: A jelen törvénynek az uszorás szerződésekre vonatkozó rendelkezései nem alkalmazhatók az oly ügyletre, amelyet bejegyzett kereskedő mint hitelt nyerő köt, a kizsákmányoló ügyletre vonatkozó rendelkezései pedig nem alkalmazhatók bejegyzett kereskedőknek kölcsönös kereskedelmi ügyletére.</p>
1932. évi IX. tc. a hitelsértésről	A mai csődbüncselekményhez (Btk. 404. §) hasonló tényállásokat rendeli büntetni, elsősorban hitelezővédelmi rendelkezéseket tartalmaz.

Forrás: a szerző saját szerkesztése Kuncz (1938) alapján

Ennél részletesebb szabályokat tartalmaz az 1883. évi XXV. törvénycikk az uszoráról és káros hitelügyletekről. A jogszabály számos figyelemre méltó rendelkezést tartalmaz, így például:

- különbséget tesz a kereskedéssel foglalkozók és más személyek (lényegében a mai fogyasztók) között (16. §);
- polgári (uszorás ügylet semmissége, 8. §) és büntetőjogi (fogház, pénzbüntetés, hivatalvesztés, politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, kiutasítás, 1–3. §) jogkövetkezményeket is meghatároz az uszora elleni hatékonyabb küzdelem érdekében;
- bizonyos szegényebb vidékeken hivatalból történő vizsgálatot tesz lehetővé az uszora kivizsgálására (10. §).

Látható, hogy az újkorban az adósokat a jogi szabályozás védte az uszora ellen.

A korszak pénzügyi életét szemléletesen írja le Tomka Béla, aki rámutat, hogy a kialakulatlan tőkepiac folytán egyszerre volt jelen a hitelhiány és a tőkefelesleg. A hiteléletet az uszoraszabályozás ellenére jelen lévő magas kamatok

(20-25%) nehezítették. Tomka (2000) a problémák gyökerét jórészt a szabályozás hiányára vezeti vissza, míg más szerzők abban látják az elsődleges problémát, hogy a tőke terménybe és nyersanyagba fektetése nagyobb haszonnal kecsegtett, mint a kölcsön kamata. Másfelől a bécsi bankárok – okulva Grassalkovich Antal esődjéből (Somorjai 1830) – vonakodtak magyar birtokosoknak kölcsönadni, kivéve, ha Magyarországon kívül is voltak birtokaik, melyek tekintetében alkalmazhatták az alsó-ausztriai hiteltörvényeket, és az ösiség nem akadályozta a végrehajtást (Mérei 1983).

Bár az 1840. évi pénzügyi tárgyú jogalkotás eredményei (1840. évi XV–XX. törvénycikkek) jelentősen könnyítették a kölcsönszerzés lehetőségét és elősegítették a pénzintézeti hálózat kiépülését – ennek szemléletes példája, hogy a pénzintézetek száma az 1842. évi 1 db-ról 1847-re 37 db-ra nőtt (Vértesy 2008. 29) –, a szabadságharc leverését követő abszolútizmus a modern hitelrendszer kibontakozását intézkedések sorával korlátozta. Az osztrák Ptk. értelmében tilos volt zálog esetén 5%, egyéb esetben 6%-nál magasabb kamat kikötése. E tilalom mégsem tudott gátat szabni az uzorának, sőt a hitelélet fejletlensége konzerválta annak meghatározó szerepét. A gyakorlatban az adós sok esetben a ténylegesen felvett összegnél nagyobbat ismert el a kölcsön elnyerése érdekében, hatálytalanítva ezzel az uzoratilalmat (Kovács 1979).

A korabeli hitelélet fejletlenségére Széchenyi István is felhívta a figyelmet, sőt a „hitel híját” számos probléma forrásaként jelöli meg *Hitel* című munkájában: „a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, s magát nem bírja oly jól, mint körülményi engednék; (...) s végre, hogy Magyarországnak kereskedése nincs. S így a hitelt, cambio-mercantilejust – váltókereskedési törvényt – gondolom s hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési s kereskedési gyarapodásunk, egyszóval utóbbi felemelkedésünk s boldogulásunk alapulhat” (Széchenyi 1830. 156).

Széchenyi ugyanakkor látja a hitelezésben rejlő veszélyeket is, ezért felhívja a figyelmet a túlzott eladósodás veszélyére, mely ellen elsősorban az adósoknak ajánl receptet: „Szinte minden tetteinkben a természeti rendet mindég meg akarjuk előzni. A nagyobb rész előbb költi jövedelmét, mint zsebiben van; a serdülő úgy veszi ereje hasznát, mint a férfiú; a tanuló tanít” (Széchenyi 1830. 150).

Máshol a józan önkorlátozást szorgalmazza: „Aki tartozásinak becsületesen eleget akar tenni, nem fél az lekötelezéstől, sőt a nagylelkű némelyekben örömet is teszi, hogy önindulatossága s emberi gyarlósági ellen magamagának tegyen

korlátot – s tán nem oly széplelkű örökösit – igazság szolgáltatásra kényszerítse” (Széchenyi 1830. 217).

Ez a korszak a pénzügyi ágazatok más területein is számos eredményt hozott: a nagy tömegű áruk és szállítóeszközök biztosítása is ekkoriban jelent meg. 1807-ben Csepy Zsigmond ügyvéd kezdeményezésére alakult a Komáromi Szabadalmas Hajóbiztosító Társaság, 1845-ben a Kölcsönös Biztosító Egylet. Jég-, tűz- és vízkár ellen elsőként olasz, angol, osztrák társaságok kötöttek biztosításokat Magyarországon, és 1840-ben megalakult a Magyar Jégkármentesítő Társaság (Kovács 1979. 550).

A korszak joggyakorlatából egy tanulságos és a közelmúlt devizahitel-szerződéseikhez hasonló esetet ismertet Besenyő András (2015), amely szerint a Kúria 1925-ben egy árfolyam-garanciás ügyben úgy döntött, hogy nem lehet ráterhelni a kötelezettre a felek által a szerződés megkötésekor előre egyáltalán nem látható, rendkívüli mértékű árfolyamváltozást.

A szocializmus időszaka és a fogyasztóvédelem

Bár formálisan a szocialista időszak Európa keleti felén 1989/1990-ig tartott, Magyarországon a piacgazdaságra történő átállás már korábban elkezdődött. Pénzügyi szempontból ennek szimbolikus jelentőségű lépése a kétszintű bankrendszerre történő átállás volt 1987. január 1-jén. E pont alatt az 1980-as évek második felének eseményeit már nem tárgyalom.

Általános megfontolások: hiánygazdaság – fogyasztók versenye az árukért

Közkeletű vélekedés szerint a szocializmusban nem beszélhetünk igazán fogyasztóvédelemről, hiszen a magántulajdon felszámolása mellett a termelés mennyiségét, az árakat, a gazdaság működésének majd’ minden elemét központilag az állam határozta meg. E nézetek szerint a szocialista gazdaság egyik jellemzője volt, hogy „a vásárlónak választási lehetősége nem nagyon volt, amennyiben sikerült beszereznie a megvásárolni kívánt terméket, ami tulajdonképpen korlátozta a fogyasztást is” (Tamás–Juhász 2011. 16). Ezt a szemléletet támasztja alá Kornai János azon vélekedése is, miszerint hiánygazdaságban nem az eladó próbálja meggyőzni a vevőt a vásárlásról, hanem a vevőre hárul a tranzakció összes költsége, hiszen többnyire a vevő vár az árura, illetve a vevő kénytelen különféle erőfeszítéseket tenni az eladó megnyerése érdekében, ideértve akár a korrupciót vagy az áru minőségére vonatkozó kompromisszumokat (Kornai 1989).

Bencsik András (2012) szerint a szocialista gazdaság keretei között is megjelent a fogyasztó kiszolgáltatott helyzete, mely azonban nem a kereskedői erőfölényre, hanem a szocialista gazdaságot jellemző tartós hiányra volt visszavezethető. A hiánygazdaság ugyanis egyrészt megfosztja a fogyasztót a termékek és szolgáltatások közötti választás lehetőségétől, ezáltal a megalapozott, mérlegelésen alapuló fogyasztói döntések meghozatalától. Másrészt e keretek között az eladó sem motivált a választék bővítésére, a minőség javítására, sőt a vevőt sem az ár ösztönzi fogyasztói döntésének meghozatalában. Ezek alapján Bencsik arra a konklúzióra jut, hogy a szocialista időszakban inkább beszélhetünk minőségvédelelről, mint fogyasztóvédelelről. „A hiány által determinált tervgazdasági keretek között a fogyasztói szabadság helyett a fogyasztók közötti egyenlőség fenntartására helyezte a jogalkotó a hangsúlyt, (...) az állam inkább igyekezett nivellálni a különböző fogyasztói rétegek közötti különbségeket, mintsem a jogvédelem biztosítását tartotta szem előtt” (Bencsik 2012. 26–27).

Balogh Virág is elismeri, hogy bár Magyarország gazdasági-társadalmi berendezkedése eltért a piaci alapon működő gazdasági rendszerektől, a magyar szocialista reklám- és fogyasztóvédelmi jog számos olyan jogintézményt termelt ki, amely a későbbi jogfejlődés során szinte azonos módon volt alkalmazható. Igaz, pusztán a jogintézmények léte nem jelentette azt, hogy a modern fogyasztóvédelemnek megfelelő joggyakorlat is létezett volna (Balogh 2014).

Mozaikok a szocialista magyar fogyasztóvédelmi szabályozás köréből

A reklám- és fogyasztóvédelmi rendelkezéseket a szocialista jogrendszer a *belkereskedelmi igazgatás* jogán belül helyezte el (Balogh 2014). Az 1978. évi I. törvény a belkereskedelemről már a preambulumban is említi a fogyasztói érdekvédelmet: „A Magyar Népköztársaságban a belkereskedelem közreműködik a lakossági szükségletek kielégítésében, az áruellátás biztosításában, a fogyasztói érdekvédelemben, elősegíti országunk gazdasági fejlődését.”

A törvény IV. fejezete szól a *fogyasztói érdekvédelemről*, emellett elszórtan egyéb fogyasztóvédelmi szabályokat is találunk benne (pl. *vásárlók tájékoztatása*: 21–23. §). A fogyasztói érdekvédelem alatt a következő fontosabb tárgyköröket szabályozza a törvény, esetenként előremutató módon:

a) Általános alapelv: „a gazdálkodó szervezetek feladata, hogy a *fogyasztók érdekeinek megfelelően járjanak el az áruforgalmi folyamat minden szakaszában*”.

b) *Megfelelő minőségű áru (minőségvédelem)*: a gazdálkodó szervezetek csak jó minőségű, az előírt feltételeknek megfelelő árut hozhatnak forgalomba.

Az üzletekben és raktárakban lévő áruk minőségét folyamatosan vizsgálni kell, ugyanígy az osztályba sorolt áruknál az osztályozás minőségét.

c) *Kártérítés* vásárlók megkárosítása esetén (31. §).

d) *Egyoldalú kogenecia*: A gazdálkodó szervezet a vásárlót megillető jogoktól a vásárló terhére sem egyoldalúan, sem szerződésben nem térhet el.

e) *Vásárlók könyve, vásárlói kifogások intézése*: Az üzletekben jól látható és könnyen hozzáférhető helyen vásárlók könyvét kell elhelyezni. A vásárlók abba jegyezhetik be az üzlet munkájával kapcsolatos panaszait, közérdekű bejelentéseiket és javaslataikat. A vásárlót e jogának gyakorlásában megakadályozni vagy befolyásolni tilos. A bejegyzést érdemben meg kell vizsgálni és az intézkedésről a vásárlót tájékoztatni kell. A belkereskedelmi törvény mellett külön jogszabály is rendelkezett a vásárlók könyvéről: a *11/1977 (V. 18.) BKM rendelet a vásárlók könyvéről*. A vásárlói kifogásokkal kapcsolatban a *4/1978. (III. 1.) BKM rendelet a vásárlók minőségi kifogásainak intézéséről* tartalmazott rendelkezéseket.

f) *Reklámszabályok*:

– A reklámozás és hirdetés feladata a vásárlók tájékoztatása, a korszerű fogyasztási szokások elterjedésének, valamint az áruk és szolgáltatások értékesítésének elősegítése.

– Tilos minden olyan reklám és hirdetés közzététele, amely jogszabályba ütközik, túlzó, megtévesztésre alkalmas, indokolatlan összehasonlítást tesz, kellő mennyiségben rendelkezésre nem álló árut reklámoz, illetve sérti a közérkölcset.

– A szeszes italok és a dohányipari termékek, továbbá más, egészségre ártalmas cikkek fogyasztására ösztönző reklám vagy hirdetés közzététele tilos.

A magyar szocialista fogyasztóvédelmi jog, illetve akkori szóhasználatlaltal *fogyasztói érdekvédelem állapotáról* a Pénzügyi és Kereskedelmi Enciklopédia ad jó áttekintést. Az Enciklopédia szerint a fogyasztói érdekvédelem az alábbi elemekből épült fel (Berényi 1988):

a) *Minőségvédelem*: az Enciklopédia e cím alatt lényegében a Belkereskedelmi törvény fent ismertetett rendelkezéseit mutatja be. Emellett a minőségvédelem egyes kérdéseiről szóló *2/1981 (I. 23.) BKM rendelet* tartalmazott még idevonatkozó rendelkezéseket.

b) *Vásárlási tájékoztató*: a vásárlókat magyar nyelven és/vagy ábrákkal kell tájékoztatni a termék használatának, kezelésének módjáról, minőségi jellemzőiről. A vásárlási tájékoztató a termék rendeltetészerű használatához, működte-

téséhez, kezeléséhez szükséges ismereteket, a termék lényeges tulajdonságait, műszaki jellemzőit, minőségi osztályát tartalmazza.

c) *Vevőszolgálat*: az eladó köteles gondoskodni a leszállított termék megfelelő karbantartásáról, kijavításáról. Mint az Enciklopédia megjegyzi, a magas színvonalú vevőszolgálat az eladó cég hírnevének, imázsának meghatározó eleme.

d) *Minőségi tanúsítás*: célja, hogy a vevők tájékoztatást kapjanak az áru fontos tulajdonságairól. A termék minőségét tanúsítani lehet minőségi bizonyítvánnyal (műbizonylat), műszaki leírással, minőségi jellel, árucímkével vagy a minőség kísérő jegyzékben lévő közlésével (pl. szállítólevél, számla, szállítási jegyzék). A további részletszabályokat a termékek minőségének tanúsításáról szóló 47/1968 (XII. 18.) Korm. rendelet tartalmazta.

e) *Szabványosítás*: célja a rendszeresen ismétlődő műszaki-gazdasági feladatokra egységes megoldási módok meghatározása és ezek alkalmazása, ezáltal a minőség fejlesztése, a *fogyasztók, felhasználók érdekeinek védelme*, munka-, élet-, egészség- és vagyonvédelem, környezet védelme.

f) *Szavatosság*: a Ptk. korabeli rendelkezéseinél ismertetjük.

g) *Árfeltüntetés*: az áruk árát írásban, feltűnő módon kell jelölni.

Emellett természetesen nem feledkezhetünk meg a *Ptk. vonatkozó szabályairól* sem. A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény különösen az 1977. évi novellát követően tartalmazott fontos fogyasztóvédelmi szabályokat. A Ptk. szabályai körében egyrészt a *szavatossági szabályokat*, másrészt az *általános szerződési feltételekre* vonatkozó rendelkezéseket emelem ki, melyeket az 1977. évi IV. törvény, valamint a Polgári Törvénykönyv módosításáról és egységes szövegéről szóló 1977. évi IV. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1978. évi 2. törvényerejű rendelet (Ptk.) tett a magyar jog részévé.

Magyarországon átfogó jelleggel először az 1928. évi Mtj. rendelkezett a *hibás teljesítésről*, mely azonban nem lépett hatályba. Így az első átfogó kodifikációt az 1959. évi Ptk. valósította meg. A Ptk. újdonsága abban állt, hogy az eddig is létező szabályokat egységes rendszerbe foglalta és beillesztette a szerződésszegés rendszerébe (Trenyisán 2010).

Az ÁSZF-ekre vonatkozó szabályozás lényege, hogy lehetőséget adott a sérelmet szenvedő félnek a szerződés megtámadására, amennyiben az általános szerződési feltétel tisztességtelen. Másrészt a megjelölt intézmények útján a gazdálkodó szervezet által egyoldalúan meghatározott általános szerződési feltétel

megtámadását biztosította akkor, ha az tisztességtelen. Mint Csehi Zoltán megjegyzi, nehéz megítélni, hogyan érvényesült az idézett szabály évtizedekkel korábban, források és információk hiányában (Csehi 2011).

A fogyasztói érdekvédelem *intézményrendszere* a következő szervek tevékenységén nyugodott (Berényi 1988):

a) *Országos Kereskedelmi Főfelügyelőség* (OKF): hatósági jogkörökkel rendelkező, országos hatáskörű állami szerv, a kereskedelmi miniszter alárendeltségében működik. A *megyei (fővárosi) kereskedelmi felügyelőségek* a megyei (fővárosi) tanácsok keretei között működtek.

b) *Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet* (KERMI): a Magyarországon belkereskedelmi, valamint külkereskedelmi forgalomba kerülő áruk minőségét ellenőrző szervezet. 1952-ben jött létre, 1970 óta árucímkézéssel is foglalkozott.

c) *Fogyasztók Országos Tanácsa* (FOT): az állampolgárok fogyasztói érdekeinek védelmére 1982-ben létrehozott *országos társadalmi szervezet*, mely a Hazafias Népfront keretében működött. Fő feladatai: figyelemmel kíséri és értékeli a fogyasztói jogok érvényesülését, véleményezi a fogyasztók széles körét érintő jogszabályokat, vizsgálatot, intézkedést, felelősségre vonást kezdeményez a megfelelő szervnél a fogyasztói jogok sérelme esetén, segíti a fogyasztó tájékoztatását, megbízás alapján elláthatja a vásárló képviselőjét a gazdálkodó szervezetek, államigazgatási szervek és bíróságok előtt.

Pénzügyi rendelkezések – korlátozott pénzügyi szolgáltatások

A szocialista jogtudomány alapvetése szerint az áru- és pénzviszonyok a szocialista rendszerben is fennmaradnak, de azokat a termelési eszközök társadalmi tulajdona és a szocialista állam ezen alapuló gazdasági szervező-irányító tevékenysége határozza meg (Benedek 1965).

Polgári Törvénykönyvünk (Ptk.) 1959-es születése idején Magyarország társadalmi, gazdasági berendezkedését erőteljesen meghatározta a Szovjetunió. Ennek megfelelően a szovjet befolyás a jogra is kiterjedt. Míg azonban a szovjet Ptk. nem tartalmazott szerződésbiztosítékokról szóló fejezetet, a magyar Ptk. XXIII. fejezete a szerződést biztosító mellékkötelezettségek között számos jogintézményt szabályozott: foglaló, kötbér, jótállás, jogvesztés kikötése, zálogjog, óvadék, kezesség. Mint azonban Bónis Péter rámutat, a hitelmonopólium miatt ezek a szerződésbiztosítékok nem játszhattak nagy szerepet a pénzügyek területén (Bónis 2009).

A tervezettségben a „bankolás” nem kereskedelmi bankhoz, hanem a központi bankhoz volt telepítve. Ez a megoldás „magában hordozta a pénzügyi mű-

veleteknek szinte csak a pénzforgalmi eljárásokra való szűkítését” (Halustyik 2015. 33).

Ebben a korszakban a vállalati pénzügyek az állami vállalati törvényhez, a Ptk. sematikus alkalmazásához és a jogon kívüli párt döntésekhez kapcsolódtak. A természetes személyek bankügyleteit a szerződések tekintetében a Ptk. szöveg-szerű átvétele jellemezte (Halustyik 2015).

Ami a gyakorlatban előforduló pénzügyi szolgáltatásokat illeti (Halustyik 2015):

– a *betéti termékek* alapvetően a takarékbetétkönyvre (látra, bemutatóra szóló, később nyereségbetétkönyvre) zsuporodtak,

– a *hiteltermékek* mind tárgykörüket, mind volumenüket tekintve korlátozottak voltak, mivel ezek számát alapvetően a Munka Törvénykönyve is behatárolta, tekintettel a kötelező munkavégzési szabályokra, amelyek a tervgazdaság viszonyai között nem tették lehetővé a magánszemélyek finanszírozását munkahely hiányában.

A hitelezés kapcsán az alapvető szabályokat a 19/1952. (III. 13.) MT-rendelet a *hitelrendszer*ről tartalmazta, mely meghatározta a hitelezés alapelveit, rendelkezett a hiteltervezésről és a hitelfegyelem megszilárdításáról, ez utóbbi körben büntető szankciókat is kilátásba helyezett. A rendelet rögzítette, hogy bankhitel a termelés és a forgalom szükségletére nyújtható, a Nemzeti Bank által készített népgazdasági hiteltermék keretei között. Előírta azt is, hogy hitelben állami vagy azonos elbírálás alá eső vállalat és szövetkezet részesíthető.

A fentiekől eltérő irányokat mutattak a *külkereskedelmi vállalatok* nyugati viszonylatú szerződésai, ahol az ügyletekre, a finanszírozásra nem a magyar jog vonatkozott. Nemzetközi finanszírozási szerződéseket a jegybank kötött (Halustyik 2015).

A szocialista magyar jog pénzügyi rendelkezéseinek áttekintését egy régi intézmény újraéledésének bemutatásával zárom. Mint arról a római jogi előzményeknél szoltam, a *laesio enormis* intézménye kalandos utat járt be a magyar jogtörténetben, magánjogunk klasszikus időszakában nem, vagy erős korlátok között tartották alkalmazhatónak (Szécsényi 1999), majd a Legfelsőbb Bíróság 9. sz. elvi megállapítása – 9/1950. (XII. 13.) szám alatt – tette ismét a magyar jog részévé 1950-ben.

A jogalkotó a kodifikáció során különválasztotta az uzsorás és a feltűnő értékaránytalanságban szenvedő szerződéseket az 1959. évi IV. törvény 201. §-ában (Lajer 1999).

Mindeközben nyugaton: az USA, mint a modern fogyasztóvédelem szülőháza

A fent írtak alapján tehát nem teljesen helytálló az a vélekedés, miszerint a szocialista hiánygazdaságokban nem létezett fogyasztóvédelem. Ezzel szemben a modern fogyasztóvédelem kezdetét Kennedy 1962-es beszédéhez szokás kötni, ennek állít emléket a fogyasztók világnapja minden év március 15-én (Szabó 2012).

Kennedy beszéde természetesen nem légtüres térben született, hanem az egy folyamatos fejlődés eredménye. Ezt jól illusztrálja Cohen (2010), aki a XX. században három nagy időszakot jelöl meg a fogyasztói mozgalmak amerikai fejlődése kapcsán:

1. A XX. század korai éveiben a gazdasági monopóliumok és a politikai korrupció elleni védelem jelentették a fő mozgatórugót a fogyasztóvédelem fejlődéséhez. Ennek jegyében olyan törvények születtek, mint a *Pure Food and Drug Act* vagy a *Federal Trade Commission Act*.

2. A *New Deal* időszakában (1930-40-es évek) a fogyasztóvédelmet mint a közérdeknek a jóléti államba történő inkorporáció eszközét igyekeztek használni.

3. Az 1960-70-es évek fejlődését pedig a vízminőségről (1965), a közlekedésbiztonságról (1966) és a fogyasztói termékek biztonságáról (1970) szóló törvények fémjelezték.

Pénzügyi területen kiemelendő az *Equal Credit Opportunity Act* (ECOA, 1974), mely alapvetően a hitelezők általi diszkrimináció ellen nyújt védelmet (Kreiszvirth–Tabor 2016).

Válságok és szabályozás, prociklikusság

Mérő (2012) már hivatkozott megállapítása szerint a *penzügyi szabályozás történetét a válságok írják*. Márpedig, ha a fenti állítás igaz, annak rendkívül nagy jelentősége van a pénzügyi fogyasztóvédelem szempontjából is. A kérdés megválaszolásához nem kerülhető meg annak körülhatárolása, hogy mit is értünk válságon és mikor voltak a történelemben ilyenek. E két kérdés kielégítő megválaszolása azonban nehézségekbe ütközik, két okból is:

1. a válságoknak különböző típusai vannak: a szakirodalom többnyire valuta-, adósság- és bankválság között tesz különbséget (Benyovszki–Nagy 2013);

2. a fogalmi-tipizálási problémákból is adódóan a források megoszlanak abban a kérdésben, hogy mikor volt az első jelentős pénzügyi válság:

– Reinhart és Rogoff (2008) szerint a pénzügyi válságok különböző típusai már nyolc évszázaddal ezelőtt is jelen voltak a gazdaságban;

– Borbély Katalin és Szlávik András (2012) nyolc jelentősebb krízist vizsgál abból a szempontból, hogy azok milyen hatással voltak a számvitel és a pénzügyi innovációk fejlődésére. Az általuk bemutatott válságok közül az első a Kr. e. VI. századra, Krózus uralkodásának idejére tehető;

– Más források szerint (Marján 2010) a nyugati világ első pénzügyi vihara 1632-ben tört ki, amikor a Német-Római Birodalom leértékelte a pénzérméit, egész Európát pánikba ejtve. Ezt alig néhány év múlva a kapitalizmus első burokrválsága követte: 1637-ben tört ki Hollandiában a *tulipánhagyma-válság*.

A szakirodalom egységesnek tekinthető a tekintetben, hogy a 2008-as pénzügyi válság jelentős hatást gyakorolt a pénzügyi szabályozásra és ezen belül is kiemelten a fogyasztóvédelemre (ld. pl. Nagy 2010; Biesermann–Orosz 2015), illetve – mint azt a *de Larosière Bizottság* jelentése is megállapította (Pesuth 2016) – abban is, hogy a *szabályozás, illetve annak hiányosságai is okozója volt a válságnak*, így ebben a tekintetben megállapítható a válság és szabályozás egymásra hatása.

Ami az egyéb történeti példákat illeti, egy angolszász mondás szerint egy válság olyan lehetőségekkel kecsegtet, amit óriási hiba nem kihasználni. A ma ismert pénzügyi rendszerünk számos jól működő pillére korábbi pénzügyi válságok eredményeként jött létre: a jegybankok például azután lettek a kereskedelmi bankok végső hitelezői, miután 1866-ban Angliában bankpánik tört ki, az 1929–33-as válság tömeges amerikai bankcsődjei pedig a *betétbiztosítás* intézményét hívták életre (Gyura 2014), amely a banki ügyfelek védelmének fontos eszköze.

A nagy gazdasági világválságnak nem a betétbiztosítás az egyedüli fontos hozadéka a bankszabályozás és fogyasztóvédelem szempontjából. Az USA-ban az 1933-ban elfogadott és kisebb-nagyobb módosításokkal 1999-ig hatályos *Glass-Steagall Act* igyekezett korlátok közé szorítani a spekulációt, és elválasztotta egymástól a kereskedelmi és befektetési banki tevékenységet (Biedermann 2012). Kiemelést érdemel még az 1933-as értékpapírtörvény (*Securities Act of 1933*) és az 1934-es értéktőzsdetörvény (*Securities Exchange Act of 1934*). Az értékpapírtörvényben központi szerepet kapott a legfontosabb gazdálkodási információk nyilvánosságra hozatala, a részvényesek és a potenciális befektetők megfelelő tájékoztatása érdekében. E törvény előírta, hogy „a kibocsátó vállalat objektív felelősséggel tartozik a regisztrációs nyilatkozatban szereplő adatok megbízhatóságáért. Ez biztosította, hogy a befektetői bizalom helyreálljon és meg is maradjon” (Borbély–Szlávik 2012. 50–51).

Ami a magyar szabályozást illeti, kiemelendő az 5610/1931-es ME-rendelet. Ebben meghatározták, hogy a jogszabály életbelépését megelőzően lejárt, de még nem törlesztett tartozást, legfeljebb évi 8%-os, a később lejáró követeléseket maximum évi 12%-os kamattal lehetett bírói úton érvényesíteni. „A rendelet 9. §-a rendelkezett arról, hogy a kamatok számítása során azokba be kell számítani mindenfajta melléktartozást is, így a kötbért, üzletdíjat, folyósítási forgalmi jutalékot, folyószámlaköltséget stb. Ez a rendelkezés tulajdonképpen a korabeli THM számítással egyenértékű” (Horváth 2015).

Gyakran találkozunk olyan írásokkal, amelyek a 2007–2008-as pénzügyi válságot az 1929–33-as krízissel hasonlítják össze. Bár minden válság más és más, vannak jól körülhatárolható típusaik és ezeknek tipikusnak tekinthető forogatókönyvei. A legutóbbi válság volumene, komplexitása sok tekintetben mérhető az 1929–33-as krízishez. A bankválságok előfordulását, valamint az ezekben érintett országok arányának alakulását jelző mutatókat vizsgálva megállapítható, hogy az 1929–1933. évi világgazdasági válság okozta a legnagyobb kilengést. Ezzel szemben van olyan nézet is, hogy a közelmúlt válságát helyesebb az 1873-ban kitört válsághoz hasonlítani.

A fenti párhuzamok alapján is látható, hogy a 2008-as válsághoz hasonlóan az 1929–33-as krízis is lényeges hatást gyakorolt a pénzügyi szabályozásra és ezen belül a fogyasztóvédelemre.

A válságok szabályozásra gyakorolt hatását állító tézis igazolására további példákat is szolgáltat a történelem, igaz, ezekben az esetekben sokkal kevésbé kiterjedt és összetett válságok eredményeként születtek a különböző rendelkezések. A XV. században például azért került sor a *tartalékképzési szabályok* előírására, mert a pénzváltók és bankárok nem tudtak ellenállni a kísértésnek, és a betéteket sokszorosan meghaladó mértékben kölcsönöztek, ami gyakori csődökhöz vezetett (Tóth 2000).

A fejezet élén szereplő idézet szerint a banktevékenység és maga a szabályozás is prociklikus. A bankszektor prociklikus viselkedése alatt azt értjük, hogy „a bankok hitelezési tevékenysége, hitelbírálatának szigorúsága, céltartalékolási magatartása, illetve jövedelmezőségének alakulása *együtt mozog a gazdaság rövid távú konjunktúraciklusáival*” (Horváth et al. 2002. 5). A ciklus felszálló ágában hajlamosak arra, hogy a gazdaság és ügyfélkörük helyzetét túlságosan optimistán ítéljék meg, könnyebben, kisebb (túlértékelt) fedezetek mellett nyújtsanak hitelt, csökkentsék az alkalmazott kockázati felárakat, a várható kockázatok

fedezésére kevesebb tartalékot képezzenek. A ciklus felfelé ívelő ágában mutatott túlzott optimizmus aztán a gazdasági helyzet kedvezőtlené válásával megfordul.

Jelen történeti visszatekintés igazolni látszik a pénzügyi tevékenységek és szabályozásuk prociklikusságára vonatkozó kijelentést. A történeti fejlődés íve röviden és durva leegyszerűsítéssel az alábbiak szerint írható le:

- római jog: cave atemptor, legis actios végrehajtás;
- középkor: kamattilalom, majd fokozatos feloldás, kiskapuk;
- újkortól: kapitalizmus – liberális szabályozás, laissez-faire, majd válság-jog és dereguláció váltakozása.

Megállapítható, hogy a szabályozásnak fontos szerepe lehet a válságok megelőzésében, a prociklikusság csökkentésében, a válságok hatásainak mérséklésében és a fogyasztók védelmében. Mégis megszívlelendők Max Wirth német közgazdász, újságíró gondolatai, miszerint „A válságok elhárításának vagy a károk megelőzésének legjobb eszköze a megbízható képzés, felvilágosítás a gazdaság működéséről és legfőképpen a válságok történetének tanulmányozása” (Wirth 1874. 10).

Következtetések

A fogyasztóvédelem mint komplex, interdiszciplináris terület, a modern kor terméke, de számos, ma ismert fogyasztóvédelmi jogintézmény meglehetősen régi előzményekkel rendelkezik. A fogyasztóvédelem (egyik) eszmei alapja, a kiszolgáltatott fél védelme pedig a legrégebbi időkhöz nyúlik vissza.

A pénzügyi fogyasztóvédelem a fogyasztóvédelemnél is újabb, speciális terület, melynek egyes előzményei a kereskedelemre vonatkozó rendelkezésekben keresendők. A kereskedelem fejlődésének fontos szerepe volt a pénz és az azzal kapcsolatos ügyletek kifejlődésében.

A pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődésére kétségtelenül hatást gyakoroltak a válságok. A gazdasági ciklusok (konjunktúra-recesszió) erőteljesen befolyásolják a pénzügyi szabályozást, a gazdaságba történő állami beavatkozást. Fontos, hogy a konjunktúra idején általában bekövetkező dereguláció során a fogyasztóvédelem fontos alapintézményei, vívmányai – az adott körülményekhez igazítva – fennmaradjanak, ezáltal megőrizve, erősítve a fogyasztók bizalmát, mely az egészséges pénzügyi működés szempontjából nagy jelentőséggel bír.

Irodalomjegyzék

Balogh, V. 2014. Reklám- és fogyasztóvédelem a szocializmusban. In: Fazekas, M. (szerk.) *Jogi tanulmányok 2014*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 270–282.

Bencsik, A. 2012. *A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon. PhD-értékezés*. Pécs: PTE ÁJK DI.

Benedek, K.–Világhy, M. 1965. *A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Benyovszki, A.–Nagy, Á. 2013. A pénzügyi válság és a gazdasági kormányzás szükségessége. Kihívások a makrogazdasági politikák szintjén. *Hitelintézeti Szemle* 12(1), 18–37.

Berényi, J. 1988. Fogyasztói érdekvédelem. In: Bácskai, T. (főszerk.) *Pénzügyi és Kereskedelmi Enciklopédia*. Budapest: Novotrade Rt., 226–230.

Besenyő, A. 2015. A devizahitelek és a római jog II. A devizaklauzula lehetséges értelmezései. *JURA* 21(1), 5–12.

Biedermann, Zs.–Orosz, Á. 2015. Eltérő irányú pénzügyi szabályozások a válság után? Az EU és az Egyesült Államok válaszainak összevetése. *Hitelintézeti Szemle* 14(1), 30–56.

Biedermann, Zs. 2012. Az amerikai pénzügyi szabályozás története. *Pénzügyi Szemle* 62(3), 337–354.

Bónis, P. 2009. *A nyugat-európai kódexek hatása a magyar polgári jogi kodifikációra fedezet- és szerződésbiztosítéki jogunkban. PhD Tézisek*. Budapest: ELTE ÁJK DI.

Borbély, K.–Szlávik, A. 2012. Krízisek és válaszok. *Közgazdász Fórum* 15(5), 45–62.

Cohen, L. 2010. Colston E. Warne Lecture: Is It Time for Another Round of Consumer Protection? The Lessons of Twentieth-Century U.S. History. *The Journal of Consumer Affairs* 44(1), 234–246.

Csehi, Z. 2011. Kételyek és kérdések az ügyész közérdekű keresetindításának a jogáról. *Iustum Aequum Salutare* 7(2), 5–29.

Deli, G. 2008. Az időtényező a kellékszavatosság szabályozásában. A hathónapos igényérvényesítési határidő történeti-összehasonlító elemzése. *Miskolci Jogi Szemle* 3(2), 30–57.

Dóka, K. 1979. *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Fazekas, J. 2003. *A fogyasztóvédelmi jog fejlődése. A civilizatika fejlődéstörténete*. Miskolc: Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért.

Fekete, O. 2011. *A felügyeleti szervek tevékenysége Magyarországon a fogyasztóvédelem egyes területein – kitekintéssel a rendszerszintű problémák megoldási lehetőségeire. PhD-értékezés*. Szeged: SZTE ÁJK DI.

Földi, A.–Hamza, G. 2009. *A római jog története és intézményei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Földi, A. 1997. *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gárdos, I.–Nagy, A. 2013. A devizahitel jogi alapkérdései. *Hitelintézeti Szemle* 12(5), 371–387.

Gyura, G. 2014. *Új elv a pénzügyi piacokon. Szanálás: bankmentés másként*. <https://www.mnb.hu/letoltes/gyura-gabor-szanalas-bankmentes-maskent.pdf>, letöltve: 2018.02.26.

Halustyyk, A. 2015. A bankszabályozás jogi kérdései. *Trendek, szabályok, szabálytalanságok. Iustum Aequum Salutare* 11(3), 27–50.

Hámori, A. 2015. Bevezetés a fogyasztók etikai és jogi védelmébe. In: Hamar, F.–Hámori, A. (szerk.) *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: BGFKVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály.

Hoffmann, I. 2004. *A fogyasztói érdekvédelem fejlődéstörténete*. http://www.fvszemle.hu/archivum/2004_marciusi_szam/historia/a_fogyasztói_erdekvédelem_fejlodestortene/, letöltve: 2018.02.26.

Hoffmann, I. 2009. A termelő és az értékesítő közös feladata a fogyasztói érdekek szolgálata. *Magyar Tudomány* 170(6), 680–684.

Horváth, A. 2006. *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Horváth, E.–Mérő, K.–Zsámboki, B. 2002. Tanulmányok a bankszektor tevékenységének prociklikusságáról. *MNB Műhelytanulmányok* 23.

Horváth, Z. 2015. *Eladósodás és adóssmentés Magyarországon az 1929-es és a 2008-as válságokat követően*. <https://docplayer.hu/487343-Eladosodas-es-adosmentes-magyarorszag-on-az-1929-es-es-a-2008-as-valsagokat-kovetoen.html>, letöltve: 2018.03.22.

Jakab, É. 2003. Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban). *Acta juridica et politica* 44(7), 38–47.

Kállay, I. 1996. *Városi bírászkodás Magyarországon 1686–1848*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kis, K. B. 2014. Kellékszavatosság az ókori Rómában. *Scriptura* 1(1), 233–249.

Kmoskó, M. 1911. *Hammurabi Törvényei*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya.

Kornai, J. 1989. *A hiány*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Kovách, G.–Binder, P. 1981. *A céhes élet Erdélyben*. Bukarest: Téka.

Kovács, E. (főszerk.) 1979. *Magyarország története 1848–1890*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 550.

Kreiswirth, B.–Tabor, A. 2016. *What you need to know about the Equal Credit Opportunity Act and how it can help you: Why it was passed and what it is*. <https://www.consumerfinance.gov/about-us/blog/what-you-need-know-about-equal-credit-opportunity-act-and-how-it-can-help-you-why-it-was-passed-and-what-it/>, letöltve: 2018.02.17.

Kuncz, Ö. 1938. *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.

- Lajer, Zs. 1999. A feltűnő értékaránytalanság tilalmáról. *Magyar Jog* 46(2), 103–109.
- Madarász, A. 2009. Buborékok és legendák. Válságok és válságmagyarázatok – a tulipánmánia és a Déltengeri Társaság, I. rész. *Közgazdasági Szemle* 56(7–8), 609–633.
- Marján, A. 2010. *A világgazdaság ciklusai, vagy a kapitalizmus vége?* https://geopoly.blog.hu/2010/06/07/a_vilaggazdasag_ciklusai, letöltve: 2018.03.22.
- Mérei, Gy. (főszerk.) 1983. *Magyarország története 1790–1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mérő, K. 2012. A bankszabályozás kihívásai és változásai a pénzügyi-gazdasági válság hatására. In: Valentiny, P.–Kiss, F. L.–Nagy, Cs. I. (szerk.) *Verseny és szabályozás 2011*. Budapest: MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Nagy, É. 2014. *A vevő-fogyasztó tradicionális jogai ingó adásvétel hibás teljesítése esetén. PhD-értekezés*. Szeged: SZTE ÁJK DI.
- Nagy, Gy. 2010. Globális pénzügyi válság – A jelenlegi tényleg más? In: Losonczi, M.–Szigeti, C. (szerk.) *Válság közben, fellendülés előtt: Kautz Gyula Emlékkonferencia 2010. június 1.* <http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2010/nagy%20gyula.pdf>, letöltve: 2018.02.26.
- Nagy, Z. 2010. A gazdasági válság hatása a pénzügyi intézmények és szolgáltatók szabályozására. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica* 28(1), 229–243.
- Pesuth, T. 2016. *Bankszabályozás a válság után. A 2008-as világgazdasági válság hatása a pénzügyi intézményrendszerre. PhD-értekezés*. Budapest: BCE NKDI.
- Pogány, Á. 1997. Tomka Béla: A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836–1947 (recenzió). *BUKSZ* 9(2), 213–215.
- Purpura, G. 1987. Recherche in tema di prestito marittimo. *Annali del Seminario giuridico dell'Università degli Studi di Palermo (AUPA)* 39(1), 189–336.
- Reinhart, C. M.–Rogoff, K. S. 2008. This Time is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises. *NBER Working Paper* 13882.
- Révai 1925. *Révai Nagy Lexikona, XVIII. kötet*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság.
- Simai, M. 2009. Napjaink globális válságának előzményei és potenciális következményei. *Köz-Gazdaság* 4(1), 13–24.
- Somorjai, Sz. 2014. 1830: egy hitelválság és a Hitel. In: Hites, S. (szerk.) *Jólét és erény: Tanulmányok Széchenyi István Hitel című művéről*. Budapest: Reciti Kiadó, 147–164.
- Szabó, Z. A. 2012. *Fogyasztók Világnapja – Kennedynek köszönhetjük!* http://www.kosarmagazin.hu/inet/kosar/hu/cikkek/2011/marc12/cons_day.html, letöltve: 2018.02.26.
- Széchenyi, I. 1830. *Hitel*. Pest: Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézet.
- Szécsényi, L. 1999. Jegyzetek a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazásához. *Bírák Lapja* 9(2), 14–24.

- Szuromi, Sz. A. 2013. A kamat megítélése a kánonjogi forrásokban és irodalomban a 13. századig. *Magyar Sion* 49(2), 177–194.
- Tamás, J.–Juhász, Cs.–Pregun, Cs.–Nagy, A.–Szöllösi, N.–Geröczy, V.–Fórián, T. 2011. *Globális környezeti problémák és társadalmi hatásuk II.* http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0032_fogyasztovedelem/index.html, letöltve: 2018.02.26.
- Tomka, B. 2000. *A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836–1947.* Budapest: Aula.
- Tóth, B. 1903. *A magyar anekdotakincs.* Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézete.
- Tóth, L. 2000. *A kereskedelmi bankszegmens története és szerepe Magyarországon. Doktori értekezés.* Miskolc: ME GTK.
- Trenyisán, M. 2010. *A hibás teljesítés szabályozása és gyakorlatban való alkalmazása a római jogtól napjainkig. OTDK-dolgozat.* Győr: SZE DFK.
- Veres, Z. 2013. Ügyfélvédelem a pénzügyi szektorban: Gondolatok a pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdéseiről. *Jogelméleti Szemle* 14(4), 194–205.
- Vértesy, L. 2008. *A pénzügyi intézmények finanszírozási tevékenységének jogi szabályozása Magyarországon. PhD-értekezés.* Budapest: KREÁJK DI.
- Wirth, M. 1874. *Geschichte der Handelskrisen.* Frankfurt: Sauerländer.
-